

В.І. Криленко, д-р екон. наук, доцент

Т.В. Деркач, канд. географ. наук, доцент

Миколаївський національний університет ім. В.О. Сухомлинського

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ТИПОЛОГІЗАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

У статті розглядаються концептуальні підходи до типологізації регіональних економічних систем. Представлена типологізація регіональних економічних систем з урахуванням особливостей виконуваних ними функцій у сфері інституціонального проектування дозволяє перебороти розходження між рівноважним підходом до економічного росту й концепціями нерівноважного розвитку, забезпечити єдність основних цільових орієнтирів розвитку регіонів та економічних агентів сфери регіональної економіки.

Ключові слова: *регіональна економіка, мезоекономіка, типологізація регіональних економічних систем, інтеграційна взаємодія, територіальна трансформація господарства.*

Постановка проблеми. Однією із ключових проблем економіки України в умовах кризи є адаптація регіональних економічних систем до зміни державної регіональної політики. Складність вивчення регіональних економічних систем обумовлена відсутністю єдиної інтерпретації понятійного апарату, у тому числі підходів до типологізації й дослідження регіональних економічних систем. Актуальність і значимість подібного дослідження підтверджується збереженням дискретності й нерівномірності розвитку економіки регіонів, що обумовлює незбалансованість макроекономічної системи й зумовлює потребу перегляду теоретичної платформи дослідження регіональних економічних систем.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми структурних змін і структурної динаміки є об'єктом уваги теоретиків і практиків як у рамках вітчизняної, так і світової економіки [1-3]. Питання структурних змін в економічній системі й механізмів її трансформації займали певне місце в роботах А. Сміта й Д. Рікардо та ін. Велику роль у вивченні структурної динаміки зіграли дослідження, що з'явилися в економічній думці початку й середини ХХ століття, зокрема, з економічної статистики й динаміки

Дж. Б. Кларка, з теорії динамічної рівноваги Є. Домара, з теорії економічного росту Р. Харрода, теорії розробки багатосекторних моделей економічного росту Р. Стоуна [4]. Втім, трансформаційні перетворення у світовій та вітчизняній економіці останніх років вказують на необхідність продовження теоретичних досліджень у сфері регіонального розвитку, що зумовлене зміною принципів регіональної економічної політики, як в Україні так і за рубежом.

Формулювання завдання дослідження. Метою цієї статті є обґрунтування концептуальних підходів до типологізації регіональних економічних систем.

Виклад основного матеріалу. Регіональні економічні системи, безумовно, слід віднести до систем мезорівня. Атрибутивними властивостями мезоекономічних систем виступають самостійність агентів контрактних відносин як множини локалізованих суб'єктів інституціональних проектів, наявність механізмів централізованого регулювання й ринкового саморегулювання, що включають елементи конкуренції, кооперації, координації й коєволюції, поєднання рівноваги динамічної конфліктності на макро-, мезо- і мікрорівнях, реалізація суперечливої взаємодії процесів становлення локальних і стабілізації загальнонаціональних інститутів [5].

Предметною областю мезоекономіки є регіональна економіка як сукупність територіально локалізованих економічних агентів, інтенсивність і частота транзакцій за участю яких вище аналогічних показників транзакцій за участю нерезидентів даного територіального утворення. Границі територіально локалізованих утворень можуть збігатися із границями економічних зон, районів, регіонів України. Мезоекономічна система у відповідності принципами нечітких концепцій трактується як інституційно впорядкована мережа контрактів за участю агентів регіональної економіки або міжгалузевих вертикальних комплексів, стійких надгалузевих комплексів (агропромисловий або військово-промисловий комплекси) [6].

Вибір мезоекономіки як сфери дослідження дозволяє включити у зміст предмету вивчення не тільки процеси, які переважно розглядалися макроекономікою, але й об'єкти, що аналізувалися в рамках реалізації мікроекономічного підходу. Розширення предметних границь дослідження, у свою чергу, дозволяє вивчати генезис інститутів, які проектуються окремими економічними агентами (домогосподарствами, суб'єктами підприємництва), характеризуються різноманіттям і не піддані прямому державному впливу.

В умовах цивілізаційних трансформацій українського суспільства й

глобалізації економічного життя реформування вітчизняної економіки, зокрема регіональної, що поступово втрачає високотехнологічні виробництва й набуває стійкої сировинної спрямованості, пов'язане з кардинальною перебудовою структури економіки, що забезпечує її якісну динаміку, високі темпи економічного росту й конкурентоспроможність. Об'єктивна необхідність реструктуризації економічного простору країни обумовлена також істотним фізичним і моральним зношуванням основних фондів, що не відповідають сучасним вимогам, особливо в умовах зростання конкуренції на світових ринках товарів і послуг, низькими споживчими характеристиками значної частини виробленої вітчизняної продукції, товарів і послуг, нездатністю ринкових відносин у регіонах забезпечувати нормальне відтворення й т.д. Метою позитивних змін структури економіки є перехід вітчизняної економіки й регіональних економік на постіндустріальний рівень їх розвитку, формування єдиного господарського механізму країни в цілому й регіонів, зокрема, відповідно до сучасних індустріальних стандартів, забезпечення соціальних орієнтирів якісного економічного росту, високого рівня життя й досягнення загальнонаціонального успіху.

Масштабні ліберальні економічні реформи, безумовно, дали поштовх певним структурним зрушенням, але вони не сприяли вдосконалюванню структури економіки, а тільки поглибили вже наявні деформації й диспропорції економічного механізму: між сировинною й обробною промисловістю, виробничою й соціальною сферами та ін. Не викликає сумнівів крайня актуалізація в сучасних умовах також регіональної складової проблеми структурних змін і перебудови вітчизняної економіки: збереження і якісний розвиток цілісного економічного простору України багато в чому обумовлені станом і модернізацією регіональних економік.

У структурі економіки деяких регіонів установилися пропорції у відповідності зі сформованими порівняльними перевагами національної економіки. Зокрема, у числі конкурентоспроможних галузей в Україні виявилися в основному ті, які пов'язані з видобутком і первинною переробкою мінерально-сировинних ресурсів, і, безумовно, у виграшній економічній ситуації опинилися ті суб'єкти, які мають значний природно-ресурсний потенціал. У найбільш складній ситуації опинилися військово-промисловий комплекс, традиційні галузі промисловості, наука, освіта, культура, охорона здоров'я. Отже, економіка регіонів, що спеціалізувалися на виробництві продукції традиційних галузей, опинилася в критичному стані. Сьогодні стає очевидним, що саме від стану і якісного розвитку регіонів залежить вихід країни із кризи, здійснення ефективних структурних змін національної економіки на всіх рівнях економічної

вертикалі й прискорення науково-технічного прогресу. Реструктуризація національної економіки по вертикалі повинна супроводжуватися, по-перше, створенням ефективної інституціональної системи управління, по-друге, формуванням інструментів, що стимулюють ріст конкурентоспроможності національної й регіональної економік, по-третє, удосконалюванням нормативно-законодавчої бази в сфері структурних змін й інвестицій, бюджетної політики, захисту прав власності.

Інституціональна динаміка включає наступні етапи: усвідомлення потреби в інституті; формулювання його сутності; просування (включаючи агітацію, лобіювання); виконання; підтримка [7]. При цьому знову формовані інститути виступають результатом взаємодії діючих інститутів (протоінститутів), які характеризуються низьким рівнем усвідомлення. У той же час діючі інститути впливають на вибір економічних агентів і зміст соціальних цінностей. Проектовані інститути інтегруються в більшому або меншому ступені до складу інституціонального середовища, заповнюючи інституціональні порожнечі. Знову створювані, імпортовані або трансформовані інститути можуть характеризуватися різним рівнем колінеарності, комплементарності або заміщуваності відносно діючих інститутів, які, у свою чергу, мають різний обсяг адаптивного потенціалу до результатів інституціонального проектування. У цьому зв'язку доцільно виділити різні типи мезоекономічних систем, що розрізняються за характером інституціонального середовища, а саме:

I група. Мезоекономічні утворення з відносно низьким фактичним рівнем розвитку інститутів, що перевищує розрахунковий, і низькою адаптивною здатністю інституціонального середовища до проєктованих інститутів. Розрив між фактичним і розрахунковим значеннями відставання розвитку інститутів обумовлений наявністю економічних агентів, орієнтованих на реалізацію інституціональних проєктів з метою одержання домінуючого положення в ієрархічних контрактах і збільшення економічного результату, що включає інституціональну ренту поряд з факторними доходами.

II група. Мезоекономічні утворення з відносно низьким фактичним рівнем розвитку інститутів, порівнянним з розрахунковим, і низькою адаптивною здатністю інституціонального середовища до проєктованих інститутів. Збіг фактичного й розрахункового значень відставання розвитку інститутів обумовлений відсутністю (незначним числом) економічних агентів, зацікавлених у розробці й реалізації інституціональних проєктів. Як подібні суб'єкти можуть виступити нерезиденти мезоекономічної системи.

III група. Мезоекономічні утворення із середнім фактичним рівнем

розвитку інститутів, порівнянним з розрахунковим, і середньою адаптивною здатністю інституціонального середовища до проєктованих інститутів. Збіг фактичного й розрахункового значень незначного відставання розвитку інститутів обумовлений сприятливою оцінкою протоінститутів і наявністю значного числа економічних агентів, зацікавлених у розробці й реалізації інституціональних проєктів.

IV група. Мезоекономічні утворення з високим фактичним рівнем розвитку інститутів, відсутністю фактичних і розрахункових показників інституціонального відставання й високою адаптивною здатністю інституціонального середовища до проєктованих інститутів. Відсутність розрахункового й фактичного відставання в розвитку інститутів обумовлено наявністю значного числа економічних агентів-резидентів мезоекономічної системи, зацікавлених у розробці й реалізації інституціональних проєктів, які забезпечують одержання економічного результату, представленого переважно факторними доходами.

V група Мезоекономічні утворення з високим фактичним рівнем розвитку інститутів, перевищенням розрахункових показників інституціонального відставання над фактичним і середньою адаптивною здатністю інституціонального середовища до проєктованих інститутів. Високий рівень розрахункових показників інституціонального відставання обумовлений несприятливою оцінкою протоінститутів й адаптивного потенціалу інституціонального середовища. Незначний рівень фактичного відставання в розвитку інститутів визначається наявністю значного числа економічних агентів-резидентів мезоекономічної системи, зацікавлених у розробці й реалізації інституціональних проєктів, які забезпечують одержання економічного результату, представленого незначною інституціональною рентою поряд з факторними доходами.

У представленій класифікації мезоекономічних утворень Причорноморський регіон може бути віднесений до другої групи, що свідчить про недостатній рівень розвитку інституціонального середовища й низкою адаптивності до збурювань зовнішнього середовища, що виступає перешкодою для переходу до стійкого рівноважного розвитку.

Існує необхідність забезпечення стійкого розвитку мезоекономічних утворень на основі реалізації проєктного підходу, що дозволяє включити економічних агентів і наявні у них ресурси в процеси саморозвитку, потреба у визначенні умов і факторів рівноваги мезоекономічних систем.

Рівень адаптивності інституціонального середовища до результатів інституціонального проєктування може оцінюватися з використанням комбінованого показника, вимірюваного з використанням методу експертних оцінок. У цьому зв'язку представляється доцільним на

першому етапі проведення оцінки визначити наявність (відсутність) і повноту складу основних, спеціальних і суміжних формальних інститутів (регіональних і місцевих нормативних актів), що регулюють певну сферу діяльності. На другому етапі необхідно провести порівняльний аналіз інституціонального середовища мезоекономічного утворення до й після реалізації інституціональних проектів з використанням оцінки результативності функціонування основних, спеціальних і суміжних формальних інститутів, що регулюють певну сферу діяльності. Третій етап включає розрахунок підсумкової оцінки адаптаційного потенціалу інституціонального середовища за рівнем результативності інституціональних проектів, що визначається на підставі порівняння показників якості загальних, спеціальних і суміжних інститутів до й після реалізації інституціональних проектів.

Всі учасники контрактних відносин виступають як суб'єкти інституціонального проектування, що знаходить висвітлення в усвідомленні ними потреби в інституті, ідентифікації його сутності, просуванні (лобіювання, агітація, участь у голосуванні, законотворча діяльність та ін.), виконанні, підтримці. Залежно від характеру виконуваних суб'єктом інституціонального проектування функцій на різних фазах інститутогенеза виділяють агентів, які сприймають і ретранслюють сформовану в суспільстві потребу у формуванні або трансформації інституту, що забезпечує становлення інституціонального інтересу (громадські організації, рейтингові агентства та ін.); агентів, які беруть активну участь у становленні даного інституту (представницькі органи державної влади, що розробляють і приймають законодавчі й нормативні акти та ін.); агентів, які підтримують введення й поширення нового інституту (саморегульовані організації та ін.); агентів, які поширюють позитивну інформацію про інститут (засоби масової інформації, стейкхолдери та ін.); агентів, які сприяють адаптації до даного інституту інших суб'єктів (виконавчі органи державної влади, що розробляють підзаконні акти й інструктивні документи та ін.); агентів, що беруть участь у моніторингу стану інституціонального середовища (державні й незалежні органи фінансового контролю та ін.) і в реалізації механізму інфорсменту контрактів (арбітражний суд та ін.), регульованих (регламентованих) даним інститутом; агентів, зобов'язаних додержуватися даної норми (суб'єкти, на яких поширюється дія регіонального законодавства та ін.); агентів, що перешкоджають формуванню й функціонуванню інститутів (опозиційні громадські організації, несумлінні позичальники та ін.); агентів, які нейтральні відносно діючих інститутів (їх склад визначається залежно від змісту самого інституту й може

варіюватися на різних стадіях інститутогенеза).

Обмеженість інформації, що обумовлює опортуністичну поведінку економічних агентів, визначає необхідність укладання контрактів, що веде до економії транзакційних і виробничих витрат. Залежно від характеру активів як об'єктів контрактних відносин виділяють класичний, неокласичний й відносницький контракти, які відповідають різним типам організації (ринкова, двостороння, тристороння, об'єднана), а також розрізняються за роллю їх учасників і ступенем їх домінування. Якщо для класичних контрактів і ринкової організації характерна рівність ролей учасників, то при інших видах контрактів і типах організації один з учасників контрактних відносин виконує домінуючу роль, що знаходить висвітлення в розробці й реалізації інституціональних проектів. У цьому зв'язку забезпечення рівноважного розвитку мезоекономіки передбачає не тільки необхідність обліку й подолання ринкової влади окремих економічних агентів як форми прояву структурної недосконалості ринку, але обліку ієрархічного характеру переважної більшості контрактів. Залежно від наявності й ступеня агрегованості однорідних економічних агентів, що володіють потенційною здатністю розробляти й реалізовувати інституціональні проекти мезоекономічні системи проявляють, відповідно до класифікації І.Ансоффа, різні типи стратегічної агресивності - реактивний або попереджальний у випадку незначної кількості або розрізненості домінуючих у системі контрактних відносин агентів, підприємницький або креативний у випадку достатньої кількості й високого рівня агрегованості подібних агентів.

Наслідком реалізації різних моделей інституціонального проектування виступає формування трьох типів мезоекономічних систем, що розрізняються за співвідношенням інсайдерських й аутсайдерських інститутів. Інсайдерські інститути переважають у мезоекономічних утвореннях і виступають об'єктом розсіювання, якщо рівень їх реактивності на збурювання зовнішнього середовища визначається як «формуючі зовнішні умови». У випадку, якщо рівень реактивності мезоекономічного утворення кваліфікується як «визначальний вимогами ефективності, ринку, зовнішнього середовища», у ньому переважають аутсайдерські інститути, які виступають об'єктом концентрації. При збереженні паритету між інсайдерськими й аутсайдерськими інститутами формується проміжний розсіювально-концентрований (дисипативно-асипативний) тип мезоекономіки.

Висновки. Представлена типологізація мезоекономічних систем з урахуванням особливостей виконуваних ними функцій у сфері інституціонального проектування дозволяє перебороти розходження між

рівноважним підходом до економічного росту й концепціями нерівноважного розвитку, оскільки агенти контрактних відносин, агреговані в «точках росту» і характеризовані єдністю основних цільових орієнтирів, виступають як суб'єктів інституціонального проектування, спрямованого на формування інституціонального просторового каркасу. Дисипація інститутів забезпечує вирівнювання й уніфікацію інституціонального середовища, а також сприяє еволюції протоінститутів у суміжних мезоекономічних системах відповідно до поступального вектора розвитку. Дисипативні мезоекономічні утворення можуть виступати в якості «пілотних» регіонів, досвід функціонування яких використовується в рамках інституціонального проектування національного економічного простору в цілому.

Подальші дослідження слід спрямовувати на обґрунтування моделей і методів розвитку регіональних економічних систем в сучасних умовах трансформації економіки.

Бібліографічний список: 1. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический справочник / Алаев Э.Б. – М.: Мысль, 1993. – 350 с. 2. Гладій І.Й. Регіоналізація світового ринку: євро інтеграційний. 3. Лексин В., Швецов В. Общероссийские реформы и территориальное развитие. Статья третья. Региональные программы в новейшей реформационной ситуации // Российский экономический журнал. – 2000. – № 8. – С. 23-36. 4. Епіфанов А.О. Регіональна економіка: навч. посібник / А.О. Епіфанов, І.В. Сало. – К.: Наукова думка, 1999. – 340 с. 5. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики: учебник для вуза. – Москва: ГУ ВШЭ, 2000. – 495 с. 6. Волошин В.В. Концептуальні засади сталого розвитку регіонів України / В.В. Волошин, В.М. Трегобчук // Регіональна економіка. – 2002. – № 1. – С. 7-22. 7. Кубай О.Г. Науково-методологічні проблеми розвитку організаційно-структурних процесів управління в регіональних економічних системах / О.Г. Кубай // Збірник наукових праць Вінницького державного аграрного університету. – Вінниця, 2005. – Вип. 23. – С. 120-128. 8. Іртищева І.О. Управління інституціональними змінами: сутнісно-теоретичний аспект / І.О. Іртищева, І.В. Крупіца // АгроСвіт. – 2013. – № 22. – С. 53–56. 9. Іртищева І.О. Методичні підходи до оцінки ефективності управління інституціональними змінами / І.О. Іртищева, І.В. Крупіца // Вісник ХНАУ. Збірник наукових праць. Вип. 5. – Харків, ХНАУ. – 2013. – С. 48–58.

Крыленко В.И., Деркач Т.В. Концептуальные подходы к типологизации региональных экономических систем. В статье

рассматриваются концептуальные подходы к типологизации региональных экономических систем. Представленная типологизация региональных экономических систем, с учетом особенностей выполняемых ими функций в сфере институционального проектирования, позволяет преодолеть различия между сбалансированным подходом к экономическому росту и концепциями неравновесного развития, обеспечить единство целевых ориентиров развития регионов и экономических агентов сферы региональной экономики.

Ключевые слова: региональная экономика, мезоэкономика, типологизация региональных экономических систем, интеграционное взаимодействие, территориальная трансформация хозяйства.

Krylenko V.I., Derkach T.V. Conceptual approaches to typology of regional economic systems. The article deals with conceptual approaches to the typology of regional economies. Presented typology of regional economies with taking into account peculiarities of their functions in the sphere of institutional design allows to overcome the differences between the equilibrium approach to economic growth and concepts of imbalanced development, ensure the unity of the main targets of regional development and economic agents in the sphere of regional economy.

The presented typology of mesoeconomic systems with peculiarities of their functions in the sphere of institutional design allows to overcome the differences between the equilibrium approach to economic growth and concepts of imbalance development, as agents of contract relations, aggregated in the "points of growth" and characterized by the unity of the main targets, act as subjects of institutional design, aimed at forming of institutional space frame. Dissipation of institutions provides alignment and unification of the institutional environment, and also promotes the evolution of proto institutes in related mezo economic systems according to the forward direction of development.

Dissipative meso economic entities may act as "pilot" regions experience of which is used within the institutional design of national economic space in general.

Is proved that further studies should be directed to justification of models and methods of the development of regional economies in modern conditions of economic transformation.

Keywords: regional economy, meso economy, typology of regional economic systems, integration interaction, territorial transformation of the economy.

Стаття надійшла до редакції 15.06.2016 р.

